
О. В. Лисодєд, канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінології та кримінально-
виконавчого права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖЕРТВ ШАХРАЙСТВА

Шахрайство як вид злочинів існує вже не одне тисячоліття і, мабуть, буде існувати доти, поки у людини не зникне бажання ошукувати собі подібних шляхом обману. Коли це станеться і чи станеться взагалі – питання філософське, але й нині

правоохоронні органи щорічно фіксують десятки тисяч шахрайських посягань на власність громадян з досить значним розміром заподіяної шкоди. Усунути причини шахрайства вкрай важко, адже вони криються у людській психології і

формуються протягом тривалого часу, тому акцент у запобіганні шахрайству повинен бути зміщений у площину усунення умов учинення цього злочину, в тому числі й недопущення віктимної поведінки жертв цього злочину. Такий тип поведінки у певних випадках може не тільки активізувати мотиви, що спонукають до вчинення злочину, а й мимоволі підказати саму ідею злочину. Жертва може також сприяти виникненню криміногенної ситуації і своєю поведінкою навіть викликати у злочинця остаточну рішучість здійснити цей злочин та зумовити його перехід до активних неправомірних дій.

Найбільш дієвими заходами профілактики віктимної поведінки жертв шахрайства, реалізація яких можлива без особливих складностей і витрат (що важливо у сучасних умовах), є заходи з кримінологічної обізнаності населення. Своєчасна інформація про нові види шахрайства, місце, час, способи і засоби його вчинення, про особистість шахраїв і криміногенні ситуації-пастки, які створюються ними для здійснення злочинних посягань, може істотно вплинути на зменшення рівня цього виду злочинів.

Безумовно, цьому сприятиме видання спеціальної літератури. Слід зазначити, що якраз останнім часом було видано низку науково-популярних і публіцистичних творів, які висвітлюють питання запобігання шахрайству, але, по-перше, через високу ціну вони недоступні широким верствам населення; по-друге – купувати подібну літературу будуть, як правило, не потенційні, а вже реальні жертви шахрайських посягань, щоб уникнути подальшої віктимізації. Тому більш ефективним заходом для зменшення саме потенційних жертв шахрайства повинно бути видання віктимологічної літератури невеликого обсягу (буклетів, проспектів, брошур) і безкоштовне їх поширення серед населення за місцем проживання або у місцях масового перебування. Їх видання вимагає, звісно, відповідних фінансових витрат, але вони будуть набагато меншими

за збитки від шахрайства. Зарубіжний досвід підтверджує досить високу результативність таких заходів.

Досягти суттєвого підвищення кримінологічної обізнаності населення можна, грамотно застосовуючи засоби масової інформації, насамперед, телебачення – як не тільки найбільш доступного серед них засобу, а й такого, що має безліч можливостей. Наприклад, висвітлення проблем запобігання шахрайству в новинах, спеціальних програмах, спрямованих на профілактику окремих видів злочинів, з широким залученням працівників органів охорони правопорядку. Нагадаємо, як активна кампанія, розгорнута на телебаченні в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття по запобіганню такому виду шахрайства, як “наперсточничество” (програми телекомпанії “ВИД”), привела до його майже повного зникнення.

Однак зазначимо, що, на жаль, телебачення вирізняється і наявністю недобросовісної реклами різних фінансових аферистів, засновників “фінансових пірамід”, на що не завжди звертається увага громадян, тому у ХХІ століття перекочувало і трастове, і страхове, і банківське шахрайство (славнозвісні будівельні обладунки київської компанії “Еліта-Центр” та групи компаній Анатолія Войцеховського, “фінансовий крах” низки банків, кредитних спілок тощо).

Кримінологічна обізнаність населення можлива і через друковані засоби масової інформації. Позитивний досвід у цьому плані теж є. Деякі газети регіонального рівня вже давно ввели окрему сторінку, на якій розміщуються матеріали, що висвітлюють кримінальну хроніку міста або регіону, питання боротьби зі злочинністю, діяльність органів охорони правопорядку, а певна частина з них – навіть спеціальні рубрики, що відображають боротьбу із шахрайством, розповідають про нові види шахрайства і заходи запобігання їм. Своєчасно розміщена в них інформація сприяє запобіганню традиційним побутовим видам шахрайства, але, на жаль, нинішнє

зубожіння окремих верств населення не дає можливості їм не тільки передплачувати газети чи журнали, а й час від часу купувати їх.

Є також і негативні тенденції діяльності друкованих засобів масової інформації, наприклад, розміщення недобросовісної чи неправдивої реклами різноманітних магів, чаклунів, екстрасенсів та інших шарлатанів нібито від нетрадиційної медицини, які за гроші пропонують вилікувати від будь-яких хвороб, навести або зняти “порчу”, зробити різні “приворотні” й “відворотні” тощо (тобто втрутитися у психічний стан жертви). Подібними оголошеннями рясніють шпальти багатьох газет.

Останнім часом все більше громадян використовують у своїй повсякденній діяльності глобальну мережу Інтернет. Ця мережа, як і телебачення, теж має подвійний стандарт: з одного боку, вона є засобом вчинення низки нових видів шахрайств (знайомство з “віртуальними альфонсами”, отримання “листів щастя”, придбання товарів через фіктивні Інтернет-магазини чи Інтернет-аукціони, накопичення капіталу за допомогою “чарівних гаманців”, участь у конкурсах, лотереях, програмах “швидкого заробітку”, різноманітних бізнес-пакетах, “високоприбуткових” інвестиційних програмах, махінації з платіжними картками та системами тощо, що завжди закінчується втратою певних грошових коштів жертви); з другого – володіє потужним профілактичним потенціалом. Зокрема, чимало інформації про сучасні шахрайські схеми та сучасних шахраїв, поради по запобіганню шахрайствам поширюються через такі соціальні мережі, як “Facebook”, “You Tube”, “Twitter”, “ВКонтакте”, через сайти багатьох електронних засобів масової інформації, державних і недержавних органів, установ, організацій. Навіть на сайтах окремих головних управлінь Національної поліції України в областях вже з’явилися рубрики “Прості поради, як не стати жертвою шахраїв”, “Бережіть своїх рідних від шахраїв” та ін. Найпоширеніші шахрайські афери

висвітлюються на сайті Департаменту кіберполіції Національної поліції України. Необхідну інформацію та корисні поради можна також отримати на сайтах Незалежної асоціації банків України, Ліги страхових організацій України, Асоціації “Українське бюро кредитних історій”, Союзу інвесторів України, Асоціації приватних інвесторів та власників, Асоціації захисту прав вкладників, Асоціації захисту прав інвесторів та ін.

Підвищення якості кримінологічної обізнаності населення про шахрайство можливе також і традиційними методами: проведення лекцій, бесід, зборів із різними соціальними групами населення (колективами працівників на підприємствах, в установах, організаціях; студентами у вишах, учнями у школі; пенсіонерами, соціально незахищеними верствами населення за місцем проживання і т. ін.). Ці не досить популярні заходи серед суб’єктів запобіжного впливу сьогодні звелись майже нанівець, але вони можуть сприяти формуванню стереотипів позитивної поведінки, поваги до закону, небайдужого ставлення до порушень законності і правопорядку, підвищенню соціальної активності громадян, оскільки високий рівень латентності окремих видів шахрайства або іноді низький відсоток їх розкриття залежить і від небажання громадян співпрацювати з органами охорони правопорядку. Такі заходи можуть здійснювати досвідчені науковці, педагоги, працівники органів охорони правопорядку, спеціально підготовлені члени громадських об’єднань.

Взагалі дієвість віктимологічної профілактики як шахрайства, так і низки інших злочинів, суттєво залежить і від рівня правового виховання, і правової освіти населення, адже, розуміючи межі правового і неправового, дозволеного і недозволеного, розумного і нерозумного, підвищується ймовірність не стати жертвою кримінального обману чи зловживання довірою.

Підсумовуючи, зазначимо, що особливо щось нового у віктимологічній профілактиці шахрайства придумувати не

потрібно. Слід реанімувати забуті старі, проте надійні, перевірені роками засоби й прийоми, можливо, дещо адаптувавши їх

до реалій сучасного шахрайства, та активно і належним чином використовувати те, що маємо.
